

дивергенция (от лат. *divergo* — отклоняюсь) — процесс взаимодействия языков, в результате которого в языке возникают диалекты, превращающиеся при определенных условиях в родственные языки. Это основной путь образования семьи языков после распада общего для них праязыка — превращение диалектов или наречий некогда одного языка в самостоятельные языки. **Интеграция** (от лат. *integratio* — соединение в целое), или конвергенция (от лат. *convergo* — приближаюсь) — процесс, приводящий к взаимодействию, смешению или слиянию языков (или диалектов) в результате тесного их контакта. Интеграция может быть:

- **добровольной** — в случае утраты диалектных различий в рамках того или иного национального языка;
- **насильственной** - при поглощении языка побежденных языком победителей.

Rəyçi: dos. Kazımova Sevdə Aqıl qızı

“Leksika və ölkəşünaslıq” kafedrasının 15 dekabr 2022-ci il tarixli iclasın 6 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 27 yanvar 2023-cü il

UOT: 316.33.316.37.

GƏNCƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ “MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALININ ROLU

Abdinova Sənubə Sabir qızı, Şirinova Elmira Məhəməm qızı
AMEA Gəncə Bölməsi Humanitar Tədqiqatlar İnstitutu

Xülasə: XX əsrin əvvəllərində “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrə başlaması bir çox demokratik əqidəli şəxslərin fəaliyyətinə güclü təsir göstərmişdir. Bu jurnal Gəncədə ədəbi-mədəni mühitin formalaşmasında çox böyük rol oynamışdır. Abdulla Tofiq Sur, Əli Razi, M.A.Abbasadə, M.M.Axundzadə, Ə.Nəzmi, H.Yusifzadə, Ə.Şövqi, İ.Şeyxzamanov, Şəfiqə xanım Ağayeva, C.Rəfibəyli kimi ədib və pedaqoqlar burada mütərəqqi ideyaların qarşıları idilər. 1906-1907 illərdə “Molla Nəsrəddin” jurnalı Gəncədən 200 dəfədən çox müxtəlif həcmli yazılar vermişdi. Jurnalın Gəncədən aldığı məktublar öz forma və məzmunlarına görə rəngarəng idi. “Molla Nəsrəddin” Gəncə ilə bağlı ilk xəbəri 1906-cı ildə çıxan ikinci sayında “Telegram” və “Poçt qutusu” rubrikaları altında vermişdi.

Açar sözlər: Mətbuat, ədəbi-mədəni mühit, “Molla Nəsrəddin” jurnalı, maarifçilik, mətbuat tarixi, Gəncə

Ключевые слова: пресса, литературно-культурная среда, журнал «Молла Насреддин», просвещение, история прессы, Гянджа

Key words: Press, literary and environment, “Molla Nasreddin” magazine, enlightenment, press history, Ganja.

Azərbaycan mətbuatı tarixində əvəzsiz rolu olan XX əsr ictimai fikir və ədəbiyyat tariximizdə yeni dövr açmış, klassik irsimizin dəyərli abidələrindən biri, təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Yaxın və Orta Şərq ölkələrində siyasi satiranın ilk qaranquşu “Molla Nəsrəddin” jurnalı hesab olunur desək, yanılmarıq. Öz nəşrinin ilk günlərindən başlayaraq “Molla Nəsrəddin” jurnalı təkcə Zaqafqaziya və Rusiyada deyil, Yaxın və Orta Şərq ölkələrində də geniş yayılmış və böyük şöhrət qazanmışdır.

Bu jurnalın nəşri ilə Cəlil Məmmədquluzadə milli ədəbiyyat və jurnalistika tarixində yeni parlaq bir səhifə açmışdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrə başlaması Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Qarabağ, Şamaxı və Lənkəranda yaşayan maarifçilərin jurnalın ətrafında cəmləşməsi o dövrdə Tiflisdəki Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitini yüksək zirvəyə qaldırmışdı. Xüsusilə, “Molla Nəsrəddin” jurnalının yerləşdiyi və Mirzə Cəlilin on ildən artıq

fəaliyyət göstərdiyi Tiflisdəki bina Azərbaycan ziyalılarının məbədgahına çevrilmişdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalı az bir zamanda M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, Ə.Nəzmi, Ə.Razi, M.S.Ordubadı kimi şair və yazıçıları öz ətrafında toplamışdı. Bu ədiblər jurnalın daimi müəllifləri kimi “Lağlağı”, “Circırəmə”, “Hərdəmxəyal”, “Hop-hop”, “Sijimqulu”, “Kefsiz”, “Dabanıçatdax” və başqa gizli imzalarla çıxış edirdilər.

XX əsrin əvvəllərində “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrə başlaması bir çox demokratik əqidəli şəxslərin fəaliyyətinə də güclü təsir göstərmişdi. Gəncə ədəbi-mədəni mühitinin formalaşmasında bu jurnalın çox böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Abdulla Tofiq Sur, Əli Razi, M.A.Abbasov, M.M.Axundov, Ə.Nəzmi, H.Yusifzadə, Ə.Şövqi, İ.Şeyxzamanov, Şəfiqə xanım Ağayeva, C.Rəfibəyli kimi ədib və pedaqoqlar burada mütərəqqi ideyaların qarçıları idilər. (4 səh. 89)

“Molla Nəsrəddin” jurnalının ərsəyə gəlməsi Gəncə ədəbi-mədəni mühitinin yeni əsaslar üzrə təşəkkül tapıb çiçəklənməsinə kömək etmişdir. Jurnal Gəncədən aldığı məktubları öz səhifələrində açıq şəkildə işıqlandırır. O, 29-cu nömrəsində (1906) verdiyi bir bənd şeirdə dövrü üçün vacib sayılan məsələni bədii cəhətdən zəifliyini nəzərə almadan ictimai siyasi və sosial münasibətlərə toxunurdu:

Çıxar üç yüz nəfər fəhlə,
Çəyirtkə yığmağa getsin.
Xudaya, qoyma İsmayıl,
Bu hammallara zülm etsin. (2, 89)

XX əsrin başlanğıcından başlayan bu ədalətsizlik tarixə əsaslanır və gəncəli qoçu İsmayılın xarakterini açıb ortaya qoyurdu. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, təkcə 1906-1907-ci illərdə “Molla Nəsrəddin” jurnalı Gəncədən 200 dəfədən çox irili xırda müxtəlif həcmli yazılar vermişdi. Jurnalın Gəncədən aldığı məktublar öz forma və məzmunlarına görə rəngarəng idi. Gəncənin ədəbi və ictimai həyatı haqqında məlumatları teleqram, telefon xəbərləri, lüğət, elan və felyetonlar vasitəsi ilə xalqa çatdırılırdı. “Molla Nəsrəddin” Gəncə ilə əlaqədar ilk xəbəri 1906-cı ildə aprelin 14-də çıxan 2-ci sayında “teleqramlar” və “poçt qutusu” rubrikaları altında vermişdi. Teleqramlarda konkret nöqtə və istinad göstərilirdi. Göndərilən teleqram jurnal vasitəsi ilə ünvana çatdırılır və adı göstərilən şəxs ifşa olunurdu.(3,12)

Öz mübarizəsində həmişə cəsur olan “Molla Nəsrəddin” Gəncə haqqında xəbərləri bir və ya iki cümlədə incə yumor hissi ilə oxucuya çatdırırdı. Bu xəbərlərdə yerli məişətə məxsus əlamətlərdən də istifadə olunurdu. Yalançı mollalar, fırladaqçı ziyalılar gülüş hədəfinə çevrilərək məsxərəyə qoyulurdu. Bundan da belə bir nəticə çıxırdı ki, din adı ilə tüfeyli həyat keçirən, əkil bəcərməyən, Həşimilər tayfasına mənsub seydilər, cadu-piti ilə boyunlarını yoğunludan mollalar, ciblərini dolduran saxta ziyalılar xalqın həyatına işıq salan bütün yolları qəsdən bağlayırlar.

“Molla Nəsrəddin” 1907-ci ildə çıxan 8-ci sayında Azərbaycan dilində olan dərsləklərdə ərəb, fars, Osmanlı sözlərini baş alıb getdiyindən narahat olduğunu bildirdiyi üçün Gəncədən aldığı məktuba özünəməxsus üslubda cavab vermişdi.

Azərbaycan dilini korlayanlara qarşı çıxan və bu sahədə jurnalın mövqeyini müdafiə edən mütərəqqi ziyalılardan biri də Gəncə ədəbi mühitinin yetişdirdiyi Əli Nəzmi idi. Məşədi Sijimqulu imzası ilə yazan Əli Nəzmi “Molla Nəsrəddin” məktəbinin əsas simalarından biri idi. Cəlil Məmməquluzadə bu barədə yazırdı: “Biz Sabiri və Məşədi Sijimqulunu axtarırdıq”. Əli Nəzmi “Dil məsələsi” adlı satirasında Cəlil Məmməquluzadənin dediklərini təsdiqləyir, ərəb fars sözlərini qəzet, jurnal və dərsləklərdə, şifahi danışqda işlədənlərə üzünü tutub deyirdi:

Dil var ikən gəlin “lisan” deməyək,
Döndərib farscaya “xəban” deməyək.
“Ərəbi” göndərək öz evlərinə,

“Farsa” qal bizdə “mehman” deməyə.

Əli Nəzmi “Molla Nəsrəddin”dən əvvəl Azərbaycan türk dilində çıxan “Şərqi rus” qəzetində iştirak etmiş, “Molla Nəsrəddin”ə nəzm və nəslə satirik əsərlər göndərmiş, bir müddət jurnalın redaktoru olmuşdur. O, Sovet hakimiyyəti illərində də fəal molla-nəsrəddinçi kimi şöhrət qazanmışdı. Mirzə Cəlil “Sijimqulunamə” kitabına Əli Nəzmi ilə bağlı belə qeyd etmişdi: “Biz bunu qəti deyə bilərik ki, Molla Nəsrəddinə yaraşan şivənin məzəliliyi və duzluluğunda, məharət və lətafətdə Sabirə yavuş gələn və ona əvəz olan birinci Məşədi Sijimqulu Kefsiz olubdur. Sabirin vəfatından sonra ikinci Sabirimiz birincisini yerini boş qoymadı Məşədi Sijimqulu Kefsizin zövq və səfalı, məzə və duzlu şeirinin heç bir vaxt dalı kəsilmədi. O özü cismən qocaldısa da, onun kəlamının lətafəti bir zərrə qədər əskilmədi”. (3, 549)

Əli Nəzminin “Məşədi Sijimqulu Kefsizin” satirik müşariəsi, kinayəli söz söhbəti uzun müddət “Molla Nəsrəddin”in səhifələrini bəzəyirdi:

Molla! Sənə eyləyirəm məsləhət:

Söylə görüm, evlənim, evlənməyim?

Onun geniş əks-səda doğurmuş bu şeiri 1908-ci il martın 23-də “Molla Nəsrəddin”in 12-ci sayında çıxmışdı. Sonra isə Əli Razinin “Məşədi Sijimquluya cavab”ı dərc olunmuşdu.

Bu şeirə cavab olaraq Ə.Razi belə yazmışdı:

Sijimqulu, eyləmişəm məsləhət,

Utanma heç, gəl, səni evləndirim.

Eyləmişəm istixarə, yaxşıdır,

Beş-on günə, gəl, səni evləndirim.

Saqqalına gecə həna bağlansın,

Başın keçəl olsa, yusun, yağlasın.

Kötəkləsən uşaq kimi ağlasın,

Qoy ağlasın, gəl, səni evləndirim.

Məşədi Sijimqulu fikrini dəyişib ona belə cavab vermişdir:

Tovlama hər gün, xala, mən hələ evlənmirəm!

Salmayıb öz başımı əngələ, evlənmirəm! (3,182)

Bu yazışma getdikcə güclənir, hər dəfə həyatın başqa tərəflərinə nəzər salınır və o dövrün bir çox ağır acısı lənətlənərək ifşa olunurdu.

Bu iki gəncəli “Molla Nəsrəddin”nin yolu da Gəncədə günəş kimi parlayan, aləmə səs salan bu jurnalın səhifələrində birləşmişdi. Gəncə ədəbi-mədəni mühitində onlarla birlikdə bir çox ziyalılar da bu yola üz tuturdular.

Göründüyü kimi Mirzə Cəlil görkəmli molla-nəsrəddinçi Əli Nəzmini “ikinci Sabir” adlandırırdı. Bununla yanaşı o deyirdi ki, “Sabirin şairlik qüvvəti-qələmi Məşədi Sijimquludan artıqdırsa da, ikincisinin mənsur qələminin mislini biz Sabirdə tək bircə dəfə də görmədik”. (3, 843)

Əli Nəzmi 1926-cı ildə Gəncədən köçüb Bakıya getmiş və “Molla Nəsrəddin” jurnalında işləyərək Sabirsayağı şeirlərini də orada çap etdirmişdi.

Gəncə ədəbi mühitinə “Molla Nəsrəddin”in özünəməxsus formada müdaxilə etməsi, tənqidi hədəflərini atəşə tutmasının səbəbi onun hadisələrə, aldığı müxbir məktublarına real münasibət bəsləməsi ilə bağlı idi. İkinci səbəbi isə şirin yumorlu danışığı, cəsarət və mübarizliyi, dürüstlüyü və səmimiyyəti idi. “Molla Nəsrəddin”nin Gəncə ədəbi mühitində Ə.Nəzmi, Ə.Razi, M.M.Axundov kimi tanınmış simalarla işgüzar əlaqələr yaratması, şəhərlilərin həyat və məişətinə, ənənələrinə diqqət və qayğı göstərməsi xüsusilə diqqətəlayiq bir hadisə idi. O əlaqə saxladığı Gəncə müxbirlərinin yaradıcılığına həmişə layiqli qiymət vermişdir.

Gəncə ədəbi-mədəni mühiti öz demokratik ideyaları ilə, hər şeydən əvvəl özünün maarifçi mətbuatı və milli şüurunun oyanması ilə seçilirdi. Əgər XIX əsrin 70-ci illərində

“Əkinçi” qəzetini Gəncədə bir adam alıb oxuyurdusa, XX əsrin əvvəllərində “Molla Nəsrəddin” jurnalı Gəncə ədəbi-mədəni mühitində öz ideyası, məqsəd və vəzifəsi etibarlı ilə daha da təşəkkül tapmasına kömək etmişdir.

Müsəlman Şərqinin mətbuat tarixində ilk satirik jurnal olan “Molla Nəsrəddin” Azərbaycanda demokratik mətbuatın inkişafına böyük təsir göstərmiş- di. Qısa müddət ərzində təkcə Azərbaycanda deyil, həm də bütün Yaxın və Orta Şərqdə ən oxunan nəşrə çevrilmişdi. Fəaliyyət göstərdiyi 25 il ərzində onun 800 nömrəsi işıq üzü gördü. Jurnalın səhifələrində dərc edilmiş parlaq və cəsarətli əsərlər sonralar Azərbaycan bədii ədəbiyyatının və publisistikasının qızıl fonduna daxil olundu.

Ədəbiyyat

- 1.C.Məmmədquluzadə. Əsərləri, 3 cild, Bakı, 1967.
- 2.Q.Qaziyev. Gəncə ədəbi mühiti, Gəncə, 1997.
- 3.Ə.İsayev. Gəncə və gəncəlilər. Bakı, Azərneşr, 1991.
- 4.Gəncə tarixi oçerk. Bakı, Elm, 1994.

ЖУРНАЛ «МОЛЛА НАСРЕДДИН» В ГЯНДЖИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНО КУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ

Абдинова Санубер Сабир кызы, Ширинова Елмира Магеррам кызы
Резюме

В начале XX века печатания журнала «Молла Насреддин» повлияло на деятельность многих демократических личностей. Этот журнал сыграл большую роль при формировании литературно-культурной среды в Гяндже. Известные педагогические деятели как А.Сур, А.Рази, М.А.Аббасзаде, М.М.Ахундзаде, А.Назми, А.Шовги, И.Шейхзаманов, Шафига Агаева, Д.Рафибейли являются первыми предвестниками этих идей. В 1906-1907-годах журнал «Молла Насреддин» в Гяндже издвался более 200 раз в различных тиражах. Журнал получал письма из Гянджи в различных формах и содержаниях. Впервые известия связанные с Гянджой, были напечатаны в 1906 году во втором тираже журнала, под рубрикой «Телеграм» и «почтовый ящик».

THE ROLE OF MOLLA NASREDDIN MAGAZINE IN GANJAS LITERARY AND CULTURAL ENVIRONMENT

Abdinova Sanubar Sabir, Shirinova Elmira Maharram
Summary

In summary, the publication of “Molla Nasreddin ”magazine at the beginning of the XX century had a strong impact on the activities of many people with democratic beliefs. This magazine has played a great role in the formation of the literary and cultural environment in Ganja. Scholars and educators lived Abdullah Tofiq Sur, Ali Raze, Mirza Abbas Abbaszadeh, Mirza Mahammad Akhundzadeh, Ali Nazmi, Hamid bay Yusifzadeh, Ali shovgy, Ilyas Sheykhzamanov, Shafiga Agayeva and Cavad Rafibayli were heralds of progressive idias here. In 1906- 1907, “ Molla Nasreddin” magazine published articles from Ganja more than 200 times.

The letters received by the magazine from Ganja were varied in there form and content. “Molla Nasreddin” had given the first news about Ganja in the secoud issue published in 1906 under the headings “Telegram” and Postbox.

Rəyçi:filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Ruziyə Quliyeva
AMEA Gəncə Bölməsi Ədəbiyyat şöbəsinin 08.09.2022-ci il tarixli iclasın №15 protokolu.
Daxil olma tarixi 26.01.2023-cu il